

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ - ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ - ΕΚΛΕΚΤΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θάλασσα - μοίρα των Ελλήνων

Μάριος Πλωρίτης

Τούτη η λόγχη γης που σπαθίζει την Ανατολική Μεσόγειο, τούτη η αλυσίδα από βουνά γύρω σε φτενούς κάμπους σπρώχνει αναπότρεπτα τους Έλληνες στη θάλασσα. Λιγοςτοί λαοί έχουν θηλάσει, βιώσει, αγαπήσει, παλέψει με τη θάλασσα, απ' τη θάλασσα, για τη θάλασσα, όσο οι Έλληνες.

Μιας χώρας αφρογεννημένης και αφροτυλιγμένης, όπως η Ελλάδα, η ιστορία και η καθημερινότητά της, οι πόθοι και τα πάθη της, το βίος της και η ποίησή της, η πράξη και το όραμά της, είναι, πάνω απ' όλα, η θάλασσα. Τη νιώθουμε τροφό μας αλλά κι ερωμένη μας, γόησσα αλλά και Σειρήνα, στοργική πρόκληση αλλά και μυστηριώδη πρόκληση - τόσο οικεία και «δική» όσο και άπιαστη και άπιστη. Στις φλέβες μας κυλάει θαλασσινό νερό, στα μάτια μας καθρεφτίζονται κύματα, στο νου μας χορεύουν πόντοι και ωκεανοί.

Όσο μακριά και να γυρίσει η μνήμη, Έλληνες και θάλασσα ταξιδεύουν ζευγαρωμένοι στους αιώνες. Η μυθολογία της Ελλάδας είναι κατάσπαρτη από θαλασσινούς θεούς... οι πιο παλιοί πολιτισμοί της ήταν θαλασσόθρεφτοι... τα πρώτα έπη της, θαλασσόβρεχτα... η Αργοναυτική και η Τρωική εκστρατεία, μεγάλα θαλασσινά εγχειρήματα... η Οδύσσεια, μια μοναδική ποντοπόρα περιπέτεια.. ποιητές και σοφοί πιστεύουν πως ο κόσμος γεννήθηκε απ' το νερό (ΗΣίοδος), πως το νερό είναι το πρώτο στοιχείο της δημιουργίας (Θαλής), το «άριστον ύδωρ» του Πινδάρου¹.

Από την εποχή του Ομήρου, οι Έλλη-

νες τραγουδάνε τον «οίνοπα πόντον», την κρασάτη θάλασσα² το «ποντίων κυμάτων ανήριθμον γέλασμα», το απειράριθμο γέλιο των θαλασσινών κυμάτων³. Και της δίνουν επίθετα αμέτρητα, τη λένε αφρόεσσα, αφροστεφή, αφροκυματούσα, βαθύκολπη, βαθύρροη, ηχήεσσα (Βουερή), ιχθυόεσσα (ψαρομάνα), πολυκύμαντη, πολύφλοισβη (πολυτάραχη) κι άλλα κι άλλα...

Η Μεσόγειος ήταν πάντα «η καθ' ημάς», η «παρ. ημίν θάλασσα» - προπάντων το Αιγαίο, η γέφυρα με την Ασία, κατάσπαρτο από χλωρά, μοσχοβολούντα νησιά⁴, «ρήγισσες των παλμών και των φτερών» του⁵, ένα πέλαγος πλουμισμένο με πετράδια - όπως και το Ιόνιο,, άλλωστε - που γεννάνε πνεύμα και ποίηση και δράμα.

Όμως, για τους Έλληνες, η θάλασσα δεν ήταν και δεν είναι (μόνο) θέα απ' τη στεριά, δεν είναι για να «κοιμάται στη γης την αγκαλιά». Είναι, προπάντων, ταξίδι - ταξίδι για επιβίωση, περιπέτεια, γνώση, κοινωνία με τον πέρα κόσμο. Η ίδια η λέξη «ταξίδι» - το μεσαιωνικό «ταξίδιον» ρίζα της έχει την «τάξη» και σημαίνει «εκστρατεία». Και ποια εκστρατεία χρειάζεται περισσότερη «τάξη» απ' το θαλασσινό ταξίδι, όπου όλα και όλοι πρέπει να βρίσκονται απόλυτα στη θέση τους κάθε στιγμή, για να τα βγάλουν πέρα με τα προβλεπόμενα και τ' απρόβλετα;

Ο αισχυλικός Προμηθέας καυχιέται πως αυτός επινόησε τα καράβια, τα «θαλασσοπλάνητα λινόφτερα του ναύτη

αμάξια» («θαλασσόπληγκτα λινόπτερα ναυτίλων οχημάτα^{6α}. Και τόσους αιώνες αργότερα, θα τους αντιλαλήσει ο Σεφέρης: Το πρώτο πράγμα που έκανε ο θεός είναι η αγάπη... «Το πρώτο πράγμα που έκανε ο Θεός είναι το μακρινό ταξίδιν⁷. Κι από τότε «η Ελλάδα ταξιδεύει, ολοένα ταξιδεύει»⁸, πλεούμενα ελληνικά και έλληνες ναυτίλοι - οι «θαλασσινοί ταξιδάρχεις»⁹ - δεν σταματάνε το λάτρεμα των κοντινών και μακρισμένων ταξιδιών και των γαλάζιων πόντων¹⁰, «την κυρίαρχη τέχνη κερδίζοντας / να σε υπακούει ένα καράβι»¹¹. Κι ίσα - ίσα, την Ελλάδα όλη την παρομοιάζει ο Ελύτης, μ' ένα «τρελοβάπορο», που είναι «από μαύρη πέτρα και απ' όνειρο».. «χρόνους μας ταξιδεύει δε βουλιάξαμε / χίλιους καπεταναίους τους αλλάξαμε / Κατακλυσμούς ποτέ δε λογαριάσαμε / μπήκαμε μέσα στα όλα και περάσαμε»¹²...

Αλλά και ποιος ποιητής, πεζογράφος, συνθέτης μας, απ' τους αρχαιότετους ως τους νεότετους, δεν έχει ισπορήσει, υμνήσει, θρηνήσει τις χάρες, τις χάρες και τους καημούς, τους θησαυρούς και τα βάσανα της θάλασσας και των ταξιδευτών της; Και στη θάλασσα λούζονται ασταμάτητα η ελληνική ζωγραφική και γλυπτική - απ' τις παμπάλαιες τοιχογραφίες της Σαντορίνης ως τον μεγάλοπρεπο Ποσειδώνα του Αρτεμισίου, απ' τη θριαμβική Νίκη της Σαμοθράκης ως τα βυζαντικά μωσαϊκά και τους νεότερους θαλασσογράφους μας.

Αλλά η θάλασσα και τα ταξίδια δεν είναι μόνο τροφή, μαγεία, μυθική περιπέτεια. Είναι - πόσο καλά το ξέρουμε! - και μόχθος απέραντος και παγίδα και όλεθρος... θάλασσα-μάννα, που γίνεται μητριά και φόνισσα. Θαλασσόλουστος ο Όμηρος, λέει, ωστόσο, με το στόμα του Λαομέδο-

ντα, του γιου του Αλκίνοου: «Ου γαρ εγώ τι φημί / κατώτερον άλλο θαλάσσης / άνδρα γε συγχεύσαι, ει και μάλα κρατερός είη»: («Εγώ δεν ξέρω άλλο κακό χειρότερο απ' τη θάλασσα, / μπορεί να καταλύσει τον καθένα, ακόμη κι όταν / περισσεύει η αντοχή του»¹³. Και πάμπολλοι άλλοι κατόπι του, θα θρηνήσουν για τ' ανθρωποβόρα έργα της. Οι «γνωστικοί» τραβιούνται μακριά της, δένονται με τη σίγουρη, ήμερη στεριά. «Πιστόν γη, άπιστον θάλασσα», γκρινιάζει ο Θαλής, και ο Μένανδρος θα πει το περιβόητο: «Θάλασσα και πυρ και γυνή - κακόν τρίτον», θεωρώντας συμφορές τρία στοιχεία που είναι ωστόσο πηγές ζωής: Κι ένας γέρος ναυτικός (στο διήγημα του Καρκαβίτσα που έχει ακριβώς τίτλο «Η θάλασσα» αφήνει ευχή και κατάρα στον γιο του: «Μακριά, μακριά, παιδί μου, από τ' άτιμο το στοχίο. Δεν έχει πίστη, δεν έχει έλεος: Λάτρεψε την όσο θες δόξασέ την - εκείνη το σκοπό της... Είπες θάλασσα, είπες γυναίκα, το ίδιο κάνει»¹⁴.

«Πικροθάλασσα και πικροκυματούσα» τη βρίζει η μάνα του ναυτόπουλου και την πετροβολάει που της έπνιξε τον γιο της, σ' ένα απ' τα ωραιότερα δημοτικά τραγούδια μας. «Του κυρ. Βοριά». Ωστόσο ηθάλασσα έχει «άλλοθι», ρίχνει το φταίξιμο στον πρωτομάρτυρα, που «φτιάνει τα καράβια φτενά» κι έτσι - λέει - «χάνω τα καράβια φτενά», κι έτσι - λέει - «χάνω τα καράβια μου που είναι δικά μ' στολίδια / χάνω τα παλικάρια μου, οπού με τραγουδάνε»...

Όμως, η σαγήνη της θάλασσας είναι πιο τρανή απ' τη σύνεση και την πείρα, τον φόβο και τα πένθη. Στο ίδιο διήγημα του Καρκαβίτσα, ο γιος του γέρο-ναυτικού, ύστερ' από θαλασσοπνιγμούς και θαλασσοβάσανα, γίνεται στεριανός, παντρεύεται, νοικοκυρεύεται - μα τελικά, δραπετεύ-

ει και Ξαναμπαρκάρει, με την αναφωνή, «Με κράζει η θάλασσα!». Έτσι πάντα, κράζει η θάλασσα τους Έλληνες. Ό,τι κι αν τους κάνει, όσα κι αν τους πάρει. «Δεν έχει σύνορα η καρδιά μας που αγάπησε τη θάλασσα»¹⁵. Γι' αυτή τη θαλασσολάτρισσα απέραντη καρδιά, αγαλλίαση και μέθη και προσδοκία μένει το ξάνοιγμα στα πελάγη. «Ποιαν άπλα εδέρναν τα κουπιά, τα ουράνια που δεχόνταν; / Χαρά μας πως αφήσαμε ξοπίσω τους γιαλούς», τραγουδάνε οι Αργοναύτες του Σικελιανού, φωνάζοντας αφήφιστα: «Χαίρε μας, άγιε κίνδυνε!»¹⁶. Για του Σεφέρη τους Αργοναύτες, «δεν τελειώνουν τα ταξίδια / Οι ψυχές μας έγιναν με τα κουπιά και τους σκαρμούς / με το σοβαρό, πρόσωπό της πλώρης / με τ' αυλάκι του τιμονιού / με το νερό που έσκιαζε τη μορφή μας»¹⁷.

Ακόμα κι οι χαροκαμένες μανάδες των ναυτικών κι οι «λυγερές» που τους λαχταράνε, καμαρώνουν την αξία τους. «Ομορφος που' ναι ο γεμιτζής (θαλασσόλυκος) όταν βραχεί κι αλλάξει / και βάλει τ' άσπρα ρούχα του και στο τιμόνι κάτσει»..

Όσο βρίσκονται μακριά, γεμιτζήδες και ναυτόπουλα, παλέβοντας με τον «θυμωμένο Ποσειδώνα, τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπες»¹⁸, ποθούν συχνά και πονούν για τον «γλυκερόν» νόστον», για τον γλυκό γυρισμό, «νοσταλγούν» τη γενέτειρα γη, οραματίζονται το «νόστιμον ήμαρ», τη μέρα της επιστροφής. Έστω για να πεθάνουν εκεί - γιατί «είναι γλυκός ο θάνατος / μόνον όταν κοιμώμεθα / εις την πατρίδα»¹⁹.

Οι πιο «σοφοί», ωστόσο - κι οι πιο είρωνες - έχουν μάθει «οι Ιθάκες τι σημαίνουν», 'πως η Ιθάκη δεν είναι παρά «τ' ωραίο ταξίδι». Έτσι, σοφοί και άσοφοι,

«Ξαναμπαρκάρουμε με τα σπασμένα μας κουπιά»²¹, ξέροντας πως δεν υπάρχει απάντηση στο μετέωρο ερώτημα: «Τη θάλασσα, τη θάλασσα, ποιος θα μπορέσει να την εξαντλήσει;»²².

Κοντινή ή μακρινή, φιλική, ή τρομερή, η θάλασσα είναι η Μεγάλη του Γένους μας Σχολή. Η απεραντοσύνη της διδάσκει τη μηδαμνότητα του ανθρώπου... ο μόχθος για να τη διαβείς και να τη δαμάσεις, δείχνει τη μπόρεση του ανθρώπου... οι απρόσμενες παλιμβουλίες της σπηρουνίζουν την ετοιμότητα του ανθρώπου προς στα αινιγματικά στοιχεία της φύσης και της ζωής. Η θάλασσα χαρίζει γνώση και δύναμη, σοφία και ταπεινοσύνη, ασκει στον ατομικό και ομαδικό αγώνα, διαμορφώνει ήθη και ήθος, είναι το αλφαβητάρι του έλλογου ανθρώπου. «Έχοντας ερωτευθεί και κατοικήσει αιώνες μες' στη θάλασσα, έμαθα γραφή και ανάγνωση», θα πει ο Ελύτης²³ που «τη γλώσσα του έδωσαν ελληνική στις αμμουδιές του Ομήρου»²⁴.

Δάσκαλος ακριβός η θάλασσα, είναι και «νούσων ιητρός», γιατρός σωματικών, ψυχικών, ηθικών νόσων. «Θάλασσα κλύζει πάντα τ' ανθρώπων κακά» («Η θάλασσα ξεπλένει κάθε ανθρώπινο κακό»), θα πει η ευριπιδική Ιφιγένεια²⁵. Καθαρητήριο λογαριάζαν και λογαριάζουν το θαλασσινό νερό οι Έλληνες, απ' τα παλαιότατα χρόνια - και ονόμαζαν το αλάτι, το γέννημα της θάλασσας, «θεικό» («θειόν άλας») και το είχαν πολλαπλό σύμβολο καθαρότητας, φιλίας («ψωμί κι αλάτι», δε λέμε;), δικαιοσύνης, αλλά και πνεύματος κι ευστροφίας («απτικόν άλας»).... Κι ο Ιησούς, άλλωστε, ονομάζει τους μαθητές του «άλας της γης»...

Μα περισσότερο απ' όλα, η θάλασσα

είναι, για τους Έλληνες, **πύλη ελευθερίας και πηγή δύναμης**. Γεννημένοι σ' έναν «τόπο στενό, κλειστόν, όλο βουνά»²⁶, αλλά περιβλεπτο και πολυπόθητο για τη θέση του, απειλούμενοι αδιάκοπα από ντόπιους και ξένους εχθρούς, οι Έλληνες βρήκαν στη θάλασσα φυγή, καταφυγή, ελεύθερη ανάσα. Η κραυγή των Μυρίων του Ξενοφώντα, όταν, ύστερ' από τόσες περιπέτειες, αντικρίζουν τον Εύξεινο Πόντο, «Θάλαττα, θάλαττα!», είναι η αγαλλίαση του βασανισμένου ανθρώπου που αγναντεύει επιτέλους το πιο γνώριμό του στοιχείο, και τον δρόμο προς τη σωτηρία και την ελευθερία.

Για να ξεφύγουν απ' τη στενότητα του χώρου του πατρικού, τη «στενοχωρία», για να ξεφύγουν απ' την **τυραννία της φτώχειας**, μπάρκαραν οι Έλληνες σ' αναζήτηση πιο εύφορης γης. Για να ξεφύγουν απ' την **τυραννία πολιτικών** αντιπάλων, σφετεριστών, δυναστών, ξανοίγονταν στην αδέσμευτη θάλασσα, να στήσουν αλλού τις ελεύθερες εστίες τους. Αλλά πάντα, **«με την πατρίδα τους δεμένη στα πανιά»**. Στις αποικίες που έσπειραν σ' όλα τα πέρατα του κόσμου, κουβαλούσαν γλώσσα και θεούς και ήθη ελληνικά. Έτσι που, απ' τη μικρή, τραχιά Ελλάδα, ξεπήδησαν μύριες Ελλάδες, πλούσιες, πλατειές, μεγάλες ή μικρές, μα Ελλάδες πάντα, μεταλαμπαδεύοντας τον απαρόμοιαστο πολιτισμό της ελλαδικής μήτρας, γονιμοποιώντας πλήθος κόσμων με ό,τι το «ελληνικόν».

Αλλά κι όταν μένανε στη γη τους, οι Έλληνες απ' τη θάλασσα αντλούσαν δύναμη κι ελευθερία. Τα πελάγη που τους τριγύριζαν έγιναν **το δόρυ κι η ασπίδα τους**: πολύ νωρίς κατάλαβαν πόσο είναι «μέγα το της θάλασσης κράτος», η κυριαρχία

στη θάλασσα²⁹. Με τα καράβια τους φτάνουν στις Κολχίδες και στις Τροίες, αναζητώντας «χρυσόμαλλα δέρατα». Με τα καράβια τους, τα ξύλινα τείχη, αμύνονται κατά των επιδρομέων, Περσών και άλλων. «Εκείνος ο πόλεμος (ο μηδικός), έσωσε τότε την Ελλάδα, επειδή ανάγκασε τους Αθηναίους να γίνουν ναυτικοί» («Ούτος ο πόλεμος συστάς, έσωσε τότε την Ελλάδα, αναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι τους Αθηναίους»)³⁰. Με τα καράβια του το Βυζάντιο φτάνει τα σύνορά του ως τις Ηράκλειες Στήλες και, αιώνες αργότερα, αφανίζεται όταν χάνει την κυριαρχία της θάλασσας... Στη δουλωμένη από Φράγκους και Τούρκους Ελλάδα, η θάλασσα είναι το μόνο ελεύθερο «αλώνι» των Ελλήνων το μόνο μέσο ελεύθερης επικοινωνίας κι επιβίωσης... Τα καράβια θα γίνουν το εφαλτήριο της Επανάστασης του 21, οικονομικός αιμοδότης της, και πρωτομαχητής της... Τα καράβια θα πρωτοστατήσουν στους Βαλακανικούς πολέμους και στους δυο μεγάλους πολέμους που ακολούθησαν... Και τώρα και πάντα, τα καράβια είναι «το μέγα πλούτος» μας, και караβοκύρηδες και ναυτικοί έστησαν την ελληνική ναυτιλία στις κορφές του διεθνούς ανταγωνισμού...

Η θάλασσα φέρνει ελπίδες, όπως ο ύπνος όνειρα», έγραφε ο Χριστόφορος Κολόμβος. Κι έτσι στάθηκε πάντα η θάλασσα για τους Έλληνες -μοίρα κι όνειρο κι ελπίδα, κι επαλήθευση του λόγου του Μπωντλαίρ: «Ελεύθερο άνθρωπε, πάντα αγαπιάς τη θάλασσα» («Homme libre, toujours tu chéris la mer»)³¹. Κι όχι μόνο τη θάλασσα αλλά και τους άλλους λαούς που, χάρη σ' αυτήν, προσεγγίζουμε. Οι θάλασσες δεν χωρίζουν, ενώνουν, γίνονται γέφυρες γνωριμίας, φιλίας, αλληλεγγύης με τους άλλους, που παύουν να είναι «άλλοι».